

Barbara Kozak
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8629-9426>
e-mail: barbara.kozak@uwm.edu.pl

Modelowanie pamięci zbiorowej w przemówieniach prezydentów Rosji W. Putina i D. Miedwiediewa w latach 2000–2020 z okazji Dnia Zwycięstwa

Modelling the collective memory in the Victory Day speeches of Russia's presidents V. Putin and D. Medvedev in the years 2000–2020

Abstrakt

II wojna światowa jest bardzo ważnym elementem rosyjskiej pamięci zbiorowej. Szczególną rolę w jej kształtowaniu i przetwarzaniu odgrywają instytucje władzy państwowej, w tym głowy państw. W niniejszej pracy zostanie podjęta próba analizy przemówień prezydentów Rosji – W. Putina i D. Miedwiediewa. Do analizy wybrano przemówienia z okazji Dnia Zwycięstwa, gdyż jest to jeden z najważniejszych punktów w rosyjskim kalendarzu świąt państwowych. Warto podkreślić, że są to teksty szczególnie interesujące w sytuacji, kiedy władze Federacji Rosyjskiej prowadzą i intensyfikują działania mające na celu ukształtowanie na nowo bądź też przekształcenie obrazu przeszłości w świadomości społecznej. W efekcie analizy okazało się, że działania perswazyjne polityków mają niezwykle znaczenie i są świadomie nastawione na oddziaływanie na odbiorców, a obaj prezydenci wykorzystują podobne sposoby perswazji oraz chwytły retoryczne, podobnie apelują do ludzkich emocji i uczuć, podobnie wykorzystują pamięć o wojnie dla budowania wspólnoty, mającej symbolicznie zastąpić ZSRR. Różnica pojawia się z upływem czasu – pojęcie bratnich narodów zastępuje nieokreślona wspólnota tysiącletniej historii Rosji i jej wielonarodowościowego społeczeństwa. Należy podkreślić, że pojęcie „rosyjski” używane jest zamiennie z „radziecki”. Zmiany te są wyraźnie uwarunkowane aktualną sytuacją wewnętrzną i międzynarodową i jasno można odczytać w przemówieniach tak Putina, jak i Miedwiediewa współczesny kontekst polityczny.

Słowa kluczowe: polityka pamięci, pamięć zbiorowa, przemówienia prezydentów Rosji, lingwistyka pamięci, II wojna światowa, przestrzeń postradziecka

Abstract

World War II remains a crucial element in the Russian collective memory. State institutions and particularly heads of state play a key role in the process of modelling and transforming it. This article scrutinises speeches of presidents V. Putin and D. Medvedev. The focus

is placed on the speeches delivered in the years 2000–2020 on the Victory Day, a date of utmost importance in the Russian state holidays calendar. The documents draw special attention in relation to the ongoing process of the Russian authorities transforming, or forming anew, the picture of the past in the minds of the Russian people. The analysis demonstrated powerful messages the addresses to the people purposefully convey and how both politicians use similar techniques and rhetorical tricks in appealing to people's emotions and employ the memory of the past to build a community which is supposed to symbolically replace the USSR in people's minds. The symbols gradually change – the concept of “brotherly nations” is replaced by a vague idea of a community based on one thousand years of Russian history, shared by the multi ethnic society, the term “Russian” being liberally interchanged with “Soviet.” These changes are clearly determined by the current internal and international situation and the modern political context is definitely visible in speeches of both presidents.

Key words: memory policy, collective memory, speeches of Russia's presidents, memory linguistics, World War II, post-Soviet space

Ostatnie lata po raz kolejny zmieniły rosyjski obraz świata, rozumienie niegdyś jasnych i klarownych symboli. Pojęcia takie jak ojczyzna, wspólnota, Rosja, Związek Radziecki, ale też zwycięstwo, wyzwolenie, braterstwo są nieustannie redefiniowane i aktualizowane. Dotyczy to tak ważnych wydarzeń, jak II wojna światowa – kluczowy koncept rosyjskiej zbiorowej pamięci historycznej (por. Szpociński 1983), stanowiący jeden z filarów kształtowania tożsamości. Polscy badacze – Dorota Malczewska-Pawelec i Tomasz Pawelec zauważają, że:

zbiorowa pamięć historyczna stanowi jeden z podstawowych wyznaczników tożsamości dla społeczności będącej jej nosicielem, a także ważki czynnik integracji tejże społeczności w sferze wartości oraz idei. Treści cyrkulujące w pamięci zbiorowej współokreślają postawy członków zbiorowości, a także kształt działań podejmowanych przez nich zarówno wobec siebie nawzajem, jak i wobec członków grup obcych (i całych takich grup). [...] Co szczególnie istotne, we współczesnych społeczeństwach masowych pamięć historyczna jawi się jako istotne narzędzie panowania i kontroli społecznej (Malczewska-Pawelec, Pawelec 2011: 14).

Szczególną rolę w kształtowaniu i przetwarzaniu zbiorowej pamięci historycznej odgrywają instytucje władzy państwowej, trudno w tym kontekście przecenić rolę głów państw. Dlatego też niniejsza praca będzie próbą analizy przemówień okolicznościowych prezydentów Rosji – W. Putina i D. Miedwiediewa. Celem pracy będzie opisanie wystąpień prezydentów Rosji od roku 2000 z okazji Dnia Zwycięstwa i pokazanie, jak służą one do symbolicznego odbudowania wspólnoty postradzieckiej oraz czy i w jaki sposób zmieniały się one na przestrzeni dwudziestu lat. Przeanalizowano cztery przemówienia prezydenta Miedwiediewa i jedenaście przemówień prezydenta Putina. Były to wersje pisane wygłoszonych mów umieszczone na oficjalnej stronie internetowej Prezydenta Rosji,

najkrótsza liczy nieco ponad 2000 znaków, najdłuższa – 5500 znaków. Do analizy wybrano przemówienia z okazji Dnia Zwycięstwa¹, gdyż jest to jeden z najważniejszych punktów w rosyjskim kalendarzu świąt państwowych. Warto podkreślić, że są to teksty szczególnie interesujące w sytuacji, kiedy władze Federacji Rosyjskiej prowadzą i intensyfikują działania mające na celu ukształtowanie na nowo bądź też przekształcenie obrazu przeszłości w świadomości społecznej.

Założenie o dynamicznym charakterze pamięci prowadzi nas do tezy o możliwości także celowego, planowego wpływania na kształt treści zbiorowej pamięci przez różne podmioty społeczne. Innymi słowy, jest ona autonomiczna w stosunku do zjawisk/doświadczeń z przeszłości, do których miałyby się odnosić. Nader rozmaite więc procesy, oddziaływania albo czynniki – o mniej lub bardziej spontanicznym charakterze – mogą zdecydować o tym, co konkretnie stanie się treścią zbiorowej pamięci historycznej, a w szczególności co formuje jej trzon (Malczewska-Pawelec, Pawelec 2011: 16).

W tym kontekście warto przywołać słowa Waldemara Czachura, który w swoich rozmyślaniach na temat lingwistyki pamięci stwierdza, że „język i pamięć pozwalają [...] narzucić pewną koncepcję przeszłości jako obowiązującą (kosztem innych koncepcji), która staje się swego rodzaju kanonem interpretacji” (Czachur 2019: 29).

O tym, że działania w celu narzucenia obowiązującej narracji na temat przeszłości są w Rosji prowadzone, świadczą liczne wypowiedzi prominentnych rosyjskich polityków na temat „skrepi”², a także kolejne próby sakralizacji II wojny światowej, a dokładniej mówiąc – tej jej części, która w przestrzeni rosyjskiej nosi miano Wielkiej wojny ojczyźnianej.

II wojna światowa w Rosji nadal pozostaje niezwykle ważnym elementem zbiorowej pamięci, nie ma chyba rodziny, która nie miałaby osobistych doświadczeń związanych z tym wielkim kataklizmem dziejowym. Warto jednak podkreślić, że po upadku komunizmu zaczął się powolny i trudny proces mierzenia się Rosjan z bolesną prawdą o wojnie, niejednoznaczną

¹ Wypracowany w latach dwutysięcznych porządek czczenia Dnia Zwycięstwa zakładał wystąpienia głowy państwa w czasie parady na placu Czerwonym i w trakcie uroczystego przyjęcia na Kremlu; czasami mowy prezydenta wygłaszane były w innych okolicznościach. W niniejszej pracy analizowane będą wszystkie mowy, które łączą się z uczczeniem Dnia Zwycięstwa. Znajdują się one na oficjalnej stronie internetowej kremlin.ru lub na jej archiwalnej wersji.

² „Скрепы” to dosłownie spinacze, ale też coś, co łączy. Pojęcie wprowadzone przez prezydenta Putina, który 12 grudnia 2012 r. w przemowie do członków Zgromadzenia Federalnego powiedział: „Мне больно об этом говорить, но сегодня российское общество испытывает дефицит духовных скреп, милосердия, сочувствия, сострадания друг к другу, поддержки и взаимопомощи, дефицит того, что всегда, во все исторические времена делало нас крепче, сильнее, чем мы всегда гордились” (cyt. za: <https://ria.ru/20121212/914453619.html>).

rolą Stalina, proces reinterpretacji roli, jaką odegrał w niej ZSRR, z wyobrażeniem o ofiarach i katach. Szczególnie wyraźne stało się to na pograniczu imperium, gdzie pojęcie wroga i przyjaciela było wyjątkowo niejasne i niejednoznaczne. W Rosji po roku 1991 zaczął się intensywny proces przesuwania wcześniej wypracowanych akcentów i przedstawiania zwycięstwa jako wysiłku narodu, a nie jak to było wcześniej – triumfu komunistów czy też radzieckiego państwa. Proces odkłamywania roli ZSRR przebiegał szczególnie intensywnie na Litwie, Łotwie, w Estonii (por. Mäliksoo 2003), na Ukrainie (por. Żurżenko 2013; Shevel 2011). Rozpoczęły się też dyskusje na temat narodów Kaukazu, represjonowanych pod fałszywym pretekstem kolaboracji z faszystowskimi Niemcami³.

W przestrzeni publicznej zaczęły się pojawiać inicjatywy mające przenieść ciężar oficjalnego pamiętania na poziom bardziej osobisty, takie jak zainicjowany w 2012 r. Nieśmiertelny pułk (Бессмертный полк), w Statucie którego znajduje się następujący zapis:

1. Бессмертный полк своей главной задачей считает сохранение в каждой семье личной памяти о поколении Великой Отечественной войны.[...]
3. «Бессмертный полк» – Некоммерческая, Неполитическая, Негосударственная Гражданская Инициатива. Встать в ряды Полка может каждый гражданин, независимо от вероисповедания, национальности, политических и иных взглядов. Бессмертный полк объединяет людей. Все, что служит иному, для нас неприемлемо. Одна страна – один Полк.
4. Бессмертный полк не может быть имиджевой площадкой. Исключено использование любой корпоративной, политической или иной символики во всем, что имеет отношение к Бессмертному полку (Ustav).

Szybko jednak okazało się, że projekt ten jako niezależny od władz nie jest rozwiązaniem pożądanym i podjęto próby podporządkowania inicjatywy czynnikiem oficjalnym i politycznym. W 2015 r. pojawiły się naciski na organizatorów, żeby zostali koordynatorami ruchu, ale już z wynagrodzeniem i pod opieką struktur państwa (por: Kozenko 2015). Dziś wydaje się, że stał się on platformą oficjalnego świętowania Dnia Zwycięstwa, mającą mało wspólnego z zapisami statutu⁴. Przykład ten pokazuje, jak ważna dla władz rosyjskich jest właściwa pamięć o II wojnie światowej. Zbyt ważna, żeby można ją było zostawić do indywidualnego uznania ludzi.

³ Deportacja Czechenów i Ingusów z Północnego Kaukazu do Azji Środkowej była przeprowadzona pomiędzy 23 lutego a 9 marca 1944 r. na rozkaz Ławrentija Berii, po zatwierdzeniu przez Józefa Stalina. Wiele instytucji w Czechenii i Inguszetii klasyfikuje te deportacje jako akt ludobójstwa, podobnie Parlament Europejski w oświadczeniu z 2004 r.

⁴ 30 września 2015 r. został zarejestrowany alternatywny ruch «Бессмертный полк России» (<https://www.polkrf.ru/about/>) i obie organizacje występują często jako współorganizatorzy różnych przedsięwzięć.

Już wiele lat temu władze uznały wojnę za jeden z najważniejszych momentów „tysiącletniej historii Rosji”⁵, a tym samym za jeden z ważniejszych elementów budowania tożsamości rosyjskiej, za jedną ze wspomnianych wyżej „duchowych skriep” i wykorzystują ją bezlitośnie w walce politycznej i testowaniu lojalności obywateli.

Jak zauważa Timofiejew:

концепт политической идентичности получил ряд общих ограничений, которые задали определенные рамки анализа. Следующий шаг концептуализации понятия предполагает выделение и актуализацию кластеров (характеристик) понятия, которые составят ядро концепта в данной интерпретации. К этим характеристикам относятся: «воображение» сообщества, маркирование границ и актуализация Другого и интерпретация прошлого (Timofeev 2008: 18–19).

Z naszego punktu widzenia ważny jest punkt trzeci – interpretacja przeszłości i konstytuowanie tradycji. Rosyjskie władze bardzo aktywnie wykorzystują te elementy budowania tożsamości. Jak zauważa Olga Malinowa:

«Публичная история», в отличие от «формальной» или «профессиональной», представляет собой репрезентации и интерпретации прошлого, адресованные широкой аудитории неспециалистов. Это значимый элемент символической политики, который направлен на формирование определенных представлений о Нас и мобилизацию групповой солидарности (Malinova 2011: 106).

Obrany przez Putina kurs na bardzo szerokie rozumienie dziedzictwa Rosji (przypomnijmy choćby odwołanie do chrztu Rusi w Chersonesie przy okazji aneksji Krymu) pozwolił mu dowolnie wybierać z przeszłości te elementy, które są dla niego wygodne z punktu widzenia doraźnych celów. Brak spójnej narracji i spójnego widzenia przeszłości spowodował, że najłatwiej i najkorzystniej było włączyć w budowanie tożsamości narodowej oderwane od siebie wydarzenia, nietworzące jednej opowieści, za to bardzo dobrze oddziałujące na emocje. Wyjątkowym źródłem, mającym ogromny potencjał, stała się Wielka wojna ojczyźniana. Nie przypadkiem właśnie to wydarzenie zaczęto wykorzystywać w różnych kontekstach politycznych. W zależności od momentu historycznego było ono albo wyłączną tragedią narodu rosyjskiego/radzieckiego, albo całego świata, przedstawiano je jako unikalne doświadczenie lub też jako doświadczenie wspólnotowe, a solidarność świata wobec faszyzmu służyła krytyce

⁵ Koncept przywoływany bardzo często przez władze Rosji. W. Putin z okazji święta jedności narodowej powiedział m.in.: „Для каждого из нас Родина – это семья, отчий дом, родная земля от Калининграда до Камчатки и Курильских островов, от Северных арктических морей до Севастополя и Крыма. На этих бескрайних просторах созидалась наша тысячелетняя история” (cyt. za: *Putin napomnil...*).

zachowań wobec rosnącego w siłę terroryzmu. Wielka wojna ojczyźniana pokazywała szlachetność i bezprzykładną odwagę społeczeństwa radzieckiego, przeciwstawianą tchórzliwym zachowaniom sojuszników.

Rozpad Związku Radzieckiego jest dziś w Rosji przedstawiany jako katastrofa⁶. Pogląd ten znalazł najpełniejszy wyraz w wystąpieniu W. Putina z 2005 r. Stwierdził on wtedy, że była to największa geopolityczna katastrofa XX w.⁷ Później, w wywiadzie udzielonym Olivierowi Stone⁸, wyjaśniał:

Я часто слышал критику в свой адрес по поводу того, что я сожалею по поводу развала Советского Союза. Во-первых, и самое главное, заключается в том, что после развала Советского Союза 25 миллионов русских людей в одну ночь оказались за границей, и это реально одна из крупнейших катастроф XX века («*А думал тогда...*»).

Tak więc elementem osiowym tej tragedii – zdaniem Putina – jest fakt, że to, co kiedyś było wspólnotą, przestało istnieć i że członkowie tej wspólnoty są teraz obywatelami innych państw. Analizując stwierdzenie Putina, jeden z badaczy rosyjskich zauważa, że:

Знаменитое послание Федеральному собранию 2005 г., в котором президент Путин назвал развал СССР «крупнейшей геополитической катастрофой XX века», стало важным отправным пунктом для переосмысления того, что произошло в августе 1991 г., и фундаментом для усиления ностальгии по СССР в последующие годы путинского правления (Аблоков 2020: 84).

A jednym z elementów tej nostalgii niewątpliwie jest przekonanie o postsowieckiej wspólnotcie ideałów i wartości, w tym wspólnej pamięci o II wojnie światowej. Zdaniem rosyjskiej badaczki

память о Великой Отечественной войне оказывается особенно ценным символическим ресурсом: будучи основательно институционализирована в предыдущие периоды, она транслируется через разные каналы социализации, благодаря чему отличается уникальной органичностью. Кроме того, она может быть вписана в широкий спектр культурно укорененных фреймов, начиная с вариаций на тему героизма и национальной славы («защитники свободы», «спасители цивилизации» и т.п.) и заканчивая дискурсом жертвы, чьи страдания требуют моральной

⁶ Znamienne, że to właśnie prezydent Rosji głosi taki pogląd, przecież rozpad ZSRR stał się jednocześnie aktem narodzin nowego państwa, którego jest głową – Federacji Rosyjskiej.

⁷ Słowa te padły w 25 kwietnia 2005 r., na spotkaniu z członkami Zgromadzenia Federalnego. Putin stwierdził, że „kruszenie Советского Союза было крупнейшей геополитической катастрофой века. Для российского же народа оно стало настоящей драмой. Десятки миллионов наших сограждан и соотечественников оказались за пределами российской территории. Эпидемия распада к тому же перекинулась на саму Россию” (Putin 2005b).

⁸ „Oliver Stone vs Władimir Putin” to czteroodcinkowy dokument z 2017 r., wyprodukowany dla telewizji Showtime Networks (<https://www.imdb.com/title/tt6840134/>).

компенсации. В силу этого символ войны содержит широкие возможности для конструирования положительно окрашенного образа Нас в разных контекстах. [...] Неудивительно, что символ Великой Отечественной войны стал главной опорной конструкцией современной российской идентичности (Malinova 2015: 7).

Warto w tym kontekście pokazać, w jaki sposób mit Wielkiej wojny ojczyźnianej jest wykorzystywany przez Włodzimierza Putina i Dymitra Miedwiediewa do kreowania wyobrażonej wspólnoty postradzieckiej w czasie przemówień 9 maja.

Nie wdając się w detaliczne rozważania na temat gatunkowej przynależności, gdyż było to przedmiotem licznych rozważań polskich i rosyjskich badaczy (por. Dudek-Waligóra; Čudinov; Wojtak), trzeba stwierdzić, że wystąpienia prezydenta Federacji Rosyjskiej z okazji Dnia Zwycięstwa wpisują się w dyskurs polityczny i w tym kontekście powinno się je analizować. Tego typu komemoratywne wystąpienia mają za zadanie „przywrócić przeszłość teraźniejszości” (Wodak, De Cillia 2007: 346). Przy czym trzeba pamiętać, że przeszłość jest w nich traktowana instrumentalnie, ma ona służyć bieżącym zadaniom, takim jak nakreślenie granic między „nam” a „obcymi”, wzmocnienie solidarności grupowej, wzmocnienie poczucia przynależności do wspólnoty – czy to realnej, czy wyobrażonej.

Analizując z kolei stylistyczne cechy tego typu wystąpień należy zgodzić się z Julią Galaminą, że:

речь на параде обладает наибольшими ограничениями в стилистике и содержании [wśród innych oficjalnych wystąpień – В.К.], связанными с выполняемыми ритуальными функциями. [...] В этом смысле послание к Федеральному Собранию, являясь и менее институционализированным жанром по своему содержанию (оно задает стратегические рамки развития страны, но говорящий может сам выбрать приоритетные темы), дает, однако, меньше поводов конструировать идентичности (Galâmina 2016: 156).

Badaczka zwraca uwagę, że wystąpienie z okazji Dnia Zwycięstwa jest też najmniej dialogiczne, bo choć ma ono bezpośrednich słuchaczy, to odbiorców jest znacznie więcej, ale nie mają oni absolutnie żadnej możliwości polemiki. Jednocześnie nadawca zachowuje pozory dialogu, a nawet wchodzi w polemikę z wyobrażonym oponentem (Galâmina 2016: 156), który, co ważne, w zależności od czasu i okoliczności politycznych może być różny.

Przemówienia te są wygłaszane w podniosłej chwili, w ich tekstach nadawcy apelują do takich emocji, jak współczucie, żaloba, strata, ale też dumą, radość zwycięstwa, poczucie sprawiedliwości, odwołują się do kwestii ostatecznych – życia i śmierci. Ów wyjątkowy moment jest świadomie wykorzystywany przez polityków do wywoływania określonych

reakcji, budowania pewnej jedności, opartej na wspólnych (choć odległych) doświadczeniach, emocjach. Szczególną rolę odgrywa tu pamięć zbiorowa, oparta – zdaniem Michaela Klemma – na praktykach pamiętania, które w ramach instytucjonalnych wyrażają się na lekcjach historii, w muzeach, ale też przez obchody rocznicowe i mowy wspomnieniowe (por: Klemm 2019: 137).

Analizując wystąpienia prezydenta, należy zauważyć, że stałe motywy, które się w nich pojawiają, to:

1. Wojna, jako dziedzictwo ZSRR.
2. Wojna jako wysiłek wielonarodowego społeczeństwa Rosji.
3. Święto, które jednoczy przestrzeń Wspólnoty Niepodległych Państw.

Punkt trzeci, czyli jednoczenie państw, jest szczególnie ważne, gdyż, jak zauważa Maria Domańska, współautorka raportu *Naprzód, w przeszłość!*, to właśnie elity i społeczeństwa tych państw są odbiorcami narracji dotyczącej II wojny światowej.

Zwycięstwo przedstawiane jest przez Moskwę jako osiągnięcie wieloetnicznego narodu radzieckiego. Kreml instrumentalnie wykorzystuje mit braterstwa broni w celu utrzymania wspólnoty „rosyjskiego świata”, a jednocześnie próbuje dyskredytować zwolenników integracji ze wspólnotą euroatlantycką, utożsamiając ich z faszystami. Szczególną rolę w projekcie owego „rosyjskiego świata” mają odgrywać Białoruś i Ukraina – ich więzi z FR prezentowane są przez Moskwę jako „odwieczne” (co wyklucza zgodę na ich pełną suwerenność) (Domańska, Rogoża 2021: 30).

Między innymi dlatego już w pierwszym prezydenckim wystąpieniu z okazji Dnia Zwycięstwa w 2000 r. Putin mówił:

День Победы вместе с нами отмечают в государствах Содружества, и я сердечно приветствую ветеранов братских стран. Порох победы и радость победы у нас одна на всех. Мы вместе отстояли мир, не дали перекроить историю, защитили большую советскую Родину, сохранили независимость нашей страны, внесли решающий вклад в победу над фашизмом. Сегодня вы снова в единой шеренге. В ваших руках славное знамя общей Победы (Putin 2000).

Już w tym przemówieniu zwraca uwagę pojawienie się w jednym zdaniu określenia „советская Родина” i „независимость нашей страны”. Użycie ich właściwie na jednym oddechu zaciera granice między ZSRR a Rosją, wywołuje wrażenie, że „radziecka ojczyzna” i „nasz kraj” stają się synonimami.

W kolejnym wystąpieniu pozornie wyraźniej zaakcentowano odrębność Wspólnoty Niepodległych Państw, ale jednocześnie podkreślono ich pochodzenie od „wielonarodowego Związku Radzieckiego”.

Все народы многонационального Советского Союза внесли свой вклад в общую копилку Победы. И потому сегодня во всех братских странах Содружества Не-

зависимых Государств поздравляют ветеранов-победителей. Это наш общий праздник. И день нашей общей памяти о том, как вместе шли к Победе, как вместе сражались, вместе трудились и не думали о наградах, званиях и славе. Тогда была лишь одна цель – разгромить врага, вернуться домой и поднять из руин и пепла страну (Putin 2003).

Prezydent już na poziomie języka podkreśla wspólnotę: mówi o „wspólnej skarbonce zwycięstwa”, „wspólnym święcie”, „wspólnej pamięci”⁹. Owa „wspólnotowość” wynikała ze wspólnej walki i pracy w czasie, kiedy głównym celem było zwycięstwo i odbudowa kraju z ruin. W ten sposób po raz kolejny rozmywa się, a właściwie rozszerza pojęcie *страны* (‘kraju’). Jest nim jednocześnie Rosja i Związek Radziecki.

Również w kolejnych latach zabieg ten jest powtarzany. W 2004 r. Putin ponownie mówi o wspólnym święcie Rosji i krajów WNP, o trwałym braterstwie wypróbowanym w czasie i w życiu. Nic dziwnego, że braterstwo rodzące się w takich okolicznościach musi być święte i jakiegokolwiek później ustanowione granice nie mają dla niego znaczenia.

День Победы – это действительно праздник один на всех. Это общий праздник народов России и стран Содружества Независимых Государств. [...] Именно тогда закалилось наше прочное братство, братство, испытанное временем, испытанное самой жизнью. [...] Для их святой дружбы нет и не может быть никаких границ (Putin 2004).

Wspólne wojenne doświadczenie prezydent podkreśla także w 2005 r., akcentując bezalternatywność przyjaźni i braterstwa, wykutych w ogniu wojny, oraz w roku 2007, mówiąc, że Dzień Zwycięstwa jednoczy i wiąże nie tylko Rosjan, ale i najbliższych sąsiadów w krajach WNP.

W kolejnym roku – 2008 przemówienie wygłaszał Dmitrij Miedwiediew, który zastąpił W. Putina na stanowisku prezydenta. Personalna zmiana nie przyniosła jednak znaczącej zmiany przekazu, ta nastąpiła później, bo w kolejnej kadencji Putina. Mimo różnicy wieku wynoszącej trzynaście lat i zupełnie innego doświadczenia życiowego (Putin wywodzi się ze środowiska służb specjalnych i ma za sobą służbę w KGB, natomiast Miedwiediew to prawnik, były pracownik naukowy na Wydziale Prawa Leningradzkiego (później Petersburskiego) Uniwersytetu Państwowego), ich retoryka jest zaskakująco podobna. Ponownie pojawiają się stwierdzenia o „wspólnym zwycięstwie”, łączącym nie tylko „миллионы граждан не только нашей страны, но и государств СНГ, дальнего зарубежья” (Medvedev 2008), podkreślenie, że „день Освобождения будут праздно-

⁹ We wszystkich przemówieniach z okazji Dnia Zwycięstwa przymiotnik *общий* (‘wspólny’) w różnych formach pojawia się prawie 40 razy.

вать вместе с нами в странах Содружества Независимых Государств и в других странах” (Medvedev 2009) i że zwycięstwo i wolność wywalczyły „все народы бывшего СССР” (Medvedev 2010). Lekką zmianę tonacji można zauważyć w przemówieniu z roku 2011, kiedy prezydent Miedwiediew stwierdza:

Сейчас новые поколения укрепляют традиции дружбы, сотрудничества, братства с теми народами, которые вместе с нами отмечают праздник Победы. И я искренне поздравляю ветеранов всех стран: День Победы был и останется нашим общим праздником (Medvedev 2011).

Nadal podkreślane są tradycje przyjaźni i współpracy oraz braterstwa z tymi narodami, które również świętują Dzień Zwycięstwa, wciąż pojawia się określenie „наш общий праздник”, ale nie jest on zawężany do krajów byłego ZSRR. Nie jest to jednak zmiana znacząca, raczej inna stylistyka niż inny przekaz ideologiczny.

Bardziej znacząca zmiana zachodzi, jak już wspomniano, po roku 2012 – w kolejnej kadencji Putina. Już nie ma mowy ani o bratnich narodach, ani o krajach Wspólnoty Niepodległych Państw, tak często wymienianych wcześniej. Od tego momentu dominować zaczyna figura Związku Radzieckiego (i Rosji) jako wielonarodowościowego państwa, w którym wszyscy, niezależnie od pochodzenia społecznego i narodowości, walczyli ramię w ramię z okrutnym wrogiem. Już w 2013 r. goście zebrani na placu Czerwonym mogli usłyszeć, że

Победа в мае 45 го – это [...] святой символ верности Родине, которая живёт в каждом из нас, символ единства многонационального народа России, его безграничной преданности своим корням и своей истории (Putin 2013).

Właśnie w tym roku szczególnie mocno zaznaczona została tożsamość Rosji i Związku Radzieckiego. Rosyjski przywódca wymienia te dwie nazwy po przecinku, jednym tchem, czyniąc niejako Rosję jedynym dziedzicem zwycięstwa.

Мы всегда будем помнить, что именно Россия, Советский Союз сорвали чело-веконенавистнические, кровавые, надменные планы нацистов, не позволили фашистам завладеть миром (Putin 2013).

W ostatnich latach pojawiają się również nowe chywy mające zatrzeć granice między i Rosją a Związkiem Radzieckim oraz podkreślić etos wspólnej walki i wspólnego dziedzictwa. W 2018 r. jednym z głównych motywów przemówienia było w pewnym sensie unieważnienie różnic narodowościowych i wyznaniowych:

И всё это было неважно в то время, откуда кто родом, какой национальности или веры, в каком краю или республике огромной страны жил до войны, призывался

на фронт или уходил добровольцем. У всех была одна Родина. Все боролись, сколько хватало сил, до последнего патрона, до последней капли крови (Putin 2018).

Wrażenie, że nieważne było, skąd pochodzili żołnierze, jakiej byli narodowości i wyznania, pogłębiane jest interesującym wykorzystaniem nazw geograficznych – symboli walk, zwycięstw i porażek. Poprzednia wspólnota z „bratnimi narodami” czy też ze Wspólnotą Niepodległych Państw zostaje zastąpiona nakreśleniem szerokiej panoramy miejsc – symboli walki, wykraczających poza ramy obecnej Rosji. Jest to Twierdza Brzeska, wspomniana jako pierwsza w roku 2019 w jednym szeregu z Moskwą, Stalingradem, Łukiem Kurskim, Dnieprem:

Победа ковалась всем народом. Одним из первых подлый, внезапный удар захватчиков принял гарнизон Брестской крепости. Бились до последнего, оставили потомкам на стенах цитадели надписи, от которых и сегодня перехватывает дыхание. Они звучат для нас как клятва и как наказ: «Умираю, но не сдаюсь» (Putin 2019),

ale również (w tym samym roku) fragment dotyczący „древних русских столиц” – Kijowa i Nowogrodu Wielkiego, obok Smoleńska, Odessy, Sewastopola i Leningradu.

Победа добывалась отвагой участников обороны древних русских столиц – Киева и Великого Новгорода, неустрашимостью защитников Смоленска, Одессы, Севастополя, беспредельной стойкостью жителей блокадного Ленинграда (Putin 2019).

Warto podkreślić, że Kijów i Sewastopol to miasta, o które trwa nieustanna wojna pamięci między Rosją a Ukrainą¹⁰. Geografia pojawia się też w ostatnim przemówieniu z 2020 r.¹¹, w którym prezydent wymienia miejsca walk i chwały:

Здесь лежит Неизвестный Солдат. Мы приходим сюда поклониться ему и всем защитникам Родины, героям, кто навеки остался в братских, безывестных

¹⁰ W przypadku Sewastopola jest to wojna rozgrywająca się nie tylko w sferze pamięci. Miasto zostało przyłączone do Rosji w 2014 r. w wyniku nieuznawanego na świecie referendum. Interesujący jest też przypadek Kijowa – w listopadzie 2016 r. w Moskwie został odsłonięty pomnik wielkiego księcia kijowskiego – Włodzimierza. Podczas uroczystości W. Putin powiedział m.in.: „Новый памятник – дань уважения нашему выдающемуся предку, особо почитаемому святому, государственному деятелю и воину, духовному основателю государства Российского. Князь Владимир навсегда вошёл в историю как собиратель и защитник русских земель, как дальновидный политик, созидавший основы сильного, единого, централизованного государства, объединившего в результате в одну огромную семью равные между собой народы, языки, культуры и религии.” (*V Den' narodnogo edinstva...*). W Ukrainie traktuje się tego typu akty jako nieuprawnione zawłaszczanie przez Rosję spuścizny Rusi Kijowskiej.

¹¹ W 2020 r. z powodu pandemii 9 maja nie odbyła się uroczysta parada na placu Czerwonym, prezydent złożył kwiaty przed pomnikiem Nieznanego Żołnierza i tam właśnie wygłosił przemówienie, tradycyjna parada odbyła się w lipcu.

могилах под Москвой и Смоленском, Сталинградом и Курском, под Севастополем и Минском, Киевом и Ригой, под Берлином и Веной, на Пулковских высотах, на берегах Невы, Днепра, Дуная, Вислы и Одера (Putin 2020).

Warto jeszcze raz podkreślić niejednoznaczność i nieostrość pewnych pojęć. Zamienne używanie określeń Rosja i Związek Radziecki, naród rosyjski i radziecki mogą stwarzać wrażenie, że ciągle istnieje jakaś wspólnota, mityczni „my”, którzy zwyciężyliśmy w wojnie i pokonaliśmy wroga. Julia Galiamina, analizując przemówienia Putina, zauważa, że:

Местоимение «мы» в силу своей дейкисной природы позволяет в речи конструировать новые коллективные идентичности через отношение к говорящему. Этому же способствует и то, что местоимение «мы» может употребляться в двух значениях: мы – инклюзивное и мы – эксклюзивное, которые различаются включением собеседников говорящего в его коллективное «мы» или исключением из него (Galiamina 2016: 154).

Warto zwrócić uwagę na obszerność i niejednoznaczność zakresu owego „my”. W cytowanych i analizowanych przemówieniach mianem „nasz” prezydenci Rosji określają to Rosjan, to obywateli byłego Związku Radzieckiego, zamiennie używają określeń rosyjski i radziecki, wspólnotę rozciągają na „wieloetniczny naród rosyjski”, „wszystkie kraje byłego Związku Radzieckiego”. „Nasz naród”, to dla nich wszyscy spadkobiercy ZSRR. Takie odniesienie do wspólnoty doświadczeń umożliwia aktywowanie wspólnej tożsamości zbiorowej również z tymi, którzy niekoniecznie takiej wspólnoty pragną. Jak zauważa W. Czachur:

Budowanie poczucia wspólnoty, emocjonalne i zadaniowe, oraz legitymizowanie aktualnych wyzwań politycznych są także realizowane za pomocą inkluzywnego MY, jak również specyficznymi dla danego kraju i języka określeniami konstytuującymi tożsamość, które nazwać można jako określenia wspólnototwórcze (Czachur 2016: 91–92).

W przypadku rosyjskich przywódców, oprócz roli wspólnototwórczej, mieszanie pojęć może być odbierane jako próba ucieczki od przeciwstawiania sobie „nowej” i „starej” Rosji. Wyraźnie widać to choćby w przemówieniu z innej okazji – Dnia Konstytucji w 2003 r. Wtedy prezydent Putin stwierdził:

В этот день мы чествуем нашу Родину – страну с тысячелетней историей и уникальным наследием. Страну, соединившую на огромном пространстве множество народов, территорий, культур (Putin 2003b).

Wydawać by się mogło, że akurat to święto powinno być punktem zwrotnym w historii nowej Rosji, ale również Dzień Konstytucji Putin wykorzystał dla podkreślenia tysiącletnich dziejów i wielonarodowości Rosji. Rosyjska badaczka zauważa, że:

Декларацию о суверенитете России можно было рассматривать как шаг на пути демократической трансформации «тоталитарного» Советского государства, распад которого был актом рождения новой России. Но коль скоро стержнем официального нарратива оказывалась не «новизна», а «преемственность», ценность Декларации становилась сомнительной (Malinova 2014: 237).

Na tym tle nie dziwi, że również Wielka wojna ojczyźniana staje się w przemówieniach rosyjskich przywódców tylko użytecznym mitem konstytuującym zbiorową świadomość Rosjan oraz kreującym wyobrażoną i nie przez wszystkich pożądaną wspólnotę postradziecką pod wodzą Rosji. To konsekwentne lepienie masowej wyobraźni i zbiorowej pamięci o czasach, które są częścią biografii coraz szczuplejszej garstki weteranów, staje się obecnie szczególnie istotne, bo

we współczesnych społeczeństwach masowych pamięć historyczna jawi się jako istotne narzędzie panowania i kontroli społecznej. Treści w niej zawarte mogą legitymizować (albo delegitymizować) zastane czy też nowo powstałe systemy czy struktury władzy, mogą w związku z tym wpływać na powodzenie lub porażkę rozmaitych opcji czy programów ideowych oraz politycznych (Malczewska-Pawelec, Pawelec 2011: 14).

Celem pracy było opisanie wystąpień prezydentów Rosji z okazji Dnia Zwycięstwa oraz pokazanie, że służą one symbolicznemu odbudowaniu wspólnoty postradzieckiej; analizowano również czy i w jaki sposób wystąpienia zmieniały się na przestrzeni dwudziestu lat. Stwierdzono, że działania perswazyjne polityków miały niezwykle znaczenie i były nastawione na świadome oddziaływanie na odbiorców. Obaj prezydenci wykorzystywali podobne sposoby perswazji oraz chwytły retoryczne, w podobny sposób apelowali do ludzkich emocji, uczuć i podobnie wykorzystywali pamięć o wojnie dla budowania wspólnoty mającej symbolicznie zastąpić ZSRR. Różnica pojawia się z upływem czasu – im dalej od rozpadu Związku Radzieckiego i założenia Wspólnoty Niepodległych Państw, tym twór ten wspominany jest rzadziej, co nie dziwi, biorąc pod uwagę, że od 2008 r. ulega on stopniowej destrukcji. W retoryce rosyjskich przywódców zastępuje go nieokreślona wspólnota tysiącletniej historii Rosji i jej wielonarodowościowe społeczeństwo, przy czym pojęcie „rosyjski” używane jest zamiennie z „radziecki”. Zmiany te uwarunkowane aktualną sytuacją wewnętrzną i międzynarodową. W przemówieniach Putina i Miedwiediewa jasno można odczytać współczesny kontekst polityczny.

Literatura

- «*Á dumal togda tol'ko ob odnom: kuda sprâtat' detej*». *Glavnye citaty Vladimira Putina iz pervoj časti seriala Olivera Stouna*. „Meduza”, <<https://meduza.io/feature/2017/06/13/ya-dumal-togda-tolko-ob-odnom-kuda-spryatat-detey-glavnye-tsitaty-vladimira-putina-iz-pervoy-chasti-seriala-olivera-stouna>>, dostęp: 20.02.2021.
- Áblokov I. (2020): *Russkaâ kul'tura zagovora. Konspirologičeskie teorii na postsovetskom prostranstve*. Moskva.
- Čudinov A.P. (2012): *Дискурсивные характеристики политической коммуникации*. „Političeskaâ lingvistika” no. 2, s. 53–59.
- Czachur W. (2016): *Inscenizowanie bliskości w polskich i niemieckich orędziach noworocznych. Przyczynka do lingwistyki kulturowej i międzykulturowej*. [W:] *Études sur le texte dédiées à Halina Grzmił-Tylutki*, Red. J. Górnikiewicz, B. Marczuk, I. Piechnik. Kraków, s. 73–96.
- Czachur W. (2019): *Lingwistyka pamięci. Założenia, zakres badań i metody analizy*. [W:] *Pamięć w ujęciu lingwistycznym. Zagadnienia teoretyczne i metodyczne*. Red. W. Czachur. Warszawa, s. 7–55.
- Domańska M., Rogoża J. (2021): „*Naprzód, w przeszłość*”. *Rosyjska polityka historyczna w służbie „wiecznego” autorytaryzmu*. Warszawa.
- Dudek-Waligóra G. (2020): *Typologia gatunków współczesnego dyskursu politycznego (na przykładzie działalności Władimira Władimirowicza Putina)*. „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis”. Folia 326: *Studia Russologica* 13, s. 15–26.
- Galâmina Ŭ.E. (2016): *MY – ONI: Kak v diskurse Vladimira Putina raznyh let konstruiruetsâ identičnost'*. „Političeskaâ nauka” № 3, s. 153–168.
- Klemm M. (2019): *Rytuał pamiętania zbiorowego czy polityczny instrument dyskursywny*. [W:] *Pamięć w ujęciu lingwistycznym. Zagadnienia teoretyczne i metodyczne*. Red. W. Czachur. Warszawa, s. 134–158.
- Kozenko A. (2015): „*Bessmertnyj polk*” *popal v okruženie*, „Meduza”, <<https://meduza.io/feature/2015/04/30/bessmertnyj-polk-popal-v-okruzenie>>, dostęp: 20.02.2021.
- Kozlov V., Korčenkova N. (2015): „*Bessmertnyj polk*” *ne hočet v štat*, „Kommersant”, <<https://www.kommersant.ru/doc/2736209>>, dostęp: 20.02.2021.
- Malczewska-Pawelec D., Pawelec T. (2011): *Revolucja w pamięci historycznej. Porównawcze studia nad praktykami manipulacji zbiorową pamięcią Polaków w czasach stalinowskich*. Kraków.
- Malinova O.Ŭ. (2011): *Tema prošlogo v ritorike prezidentov Rossii*. „Pro et contra”. T. 15, nr 3–4, s. 106–122.
- Malinova O.Ŭ. (2014): *Oficial'naâ ritorika i konstruировanie nacional'nogo prošlogo: analiz tematičeskogo repertuara pamâtnyh rečej prezidentov RF (2000–2013 gg.)*. „Vlast' i èlity”. Vol. 1, s. 224–246.
- Malinova O.Ŭ. (2015): *Velikaâ otečestvennaâ vojna kak simvoličeskij resurs: èvolüciâ otobraženia v oficial'noj ritorike 2000–2010 gg.* „Rossiâ i sovremennyj mir” № 2(87), s. 6–29.
- Mälksoo L. (2003): *Illegal Annexation and State Continuity: The Case of the Incorporation of the Baltic States by the USSR*. Boston.
- Medvedev D.A. (2008): *Vystuplenie na Voennom parade v čest' 63-j godovšiny Pobedy v Velikoj Otečestvennoj vojne*. Portal „Prezident Rossii”, <<http://www.kremlin.ru/transcripts/30>>, dostęp: 15.04.2020.
- Medvedev D.A. (2009): *Vystuplenie na voennom parade v čest' 64-j godovšiny Pobedy v Velikoj Otečestvennoj vojne*. Portal „Prezident Rossii”, <<http://news.kremlin.ru/transcripts/4015>>, dostęp: 15.04.2020.
- Medvedev D.A. (2010): *Vystuplenie na prieme ot imeni Prezidenta Rossii po slučau 65-letia Pobedy v Velikoj Otečestvennoj vojne*. Portal „Prezident Rossii”, <<http://news.kremlin.ru/transcripts/7688>>, dostęp: 15.04.2020.

- Medvedev D.A. (2011): *Vystuplenie na voennom parade, posvâšennom 66-j godovšine Pobedy v Velikoj Otečestvennoj vojne*. Portal „Prezident Rossii”, <<http://news.kremlin.ru/transcripts/11196>>, dostęp: 15.04.2020.
- Oliver Stone vs Władimir Putin, <https://www.imdb.com/title/tt6840134/>
- Putin napomnil o tysiačeleťnej istorii strany, pozdravlââ s Dnem Rossii. (2020). „ren.tv”, <<https://ren.tv/news/v-rossii/710274-putin-v-pozdravlennii-s-dnem-rossii-napomnil-o-tysiacheletnei-istorii-rf>>, dostęp: 15.05.2020.
- Putin V.V. (2000): *Vystuplenie na parade, posvâšennom 55-j godovšine Pobedy v Velikoj Otečestvennoj vojne*. Portal „Prezident Rossii”, <http://archive.kremlin.ru/appears/2000/05/09/0001_type82634type122346_28722.shtml>, dostęp: 15.04.2020.
- Putin V.V. (2003): *Vystuplenie na parade v čest' 58-j godovšiny Pobedy v Velikoj Otečestvennoj vojne*. Portal „Prezident Rossii”, <<http://kremlin.ru/events/president/transcripts/21991>>, dostęp: 15.04.2020.
- Putin V.V. (2003b): *Vystuplenie na toržestvah po slučaiû Dnâ Rossii*. Portal „Prezident Rossii”, <http://archive.kremlin.ru/appears/2003/06/12/1419_type82634type122346_47092.shtml>, dostęp: 15.04.2020.
- Putin V.V. (2004): *Vystuplenie na voennom parade, posvâšennom 59-j godovšine Pobedy v Velikoj Otečestvennoj vojne*. Portal „Prezident Rossii”, <<http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22453>>, dostęp: 15.04.2020.
- Putin V.V. (2005): *Vystuplenie na voennom parade, posvâšennom 60-j godovšine Velikoj Pobedy*. Portal „Prezident Rossii”, <<http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22959>>, dostęp: 15.04.2020.
- Putin V.V. (2005b): *Poslanie Federal'nomu Sobraniû Rossijskoj Federacii*. Portal „Prezident Rossii”, <<http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>>, dostęp: 15.10.2020.
- Putin V.V. (2007): *Vystuplenie na voennom parade v čest' 62-j godovšiny Pobedy v Velikoj Otečestvennoj vojne*. Portal „Prezident Rossii”, <<http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24238>>, dostęp: 15.04.2020.
- Putin V.V. (2012): *Vystuplenie na voennom parade v oznamienovanie 67-j godovšiny Pobedy v Velikoj Otečestvennoj vojne*. Portal „Prezident Rossii”, <<http://news.kremlin.ru/transcripts/15271>>, dostęp: 15.04.2020.
- Putin V.V. (2013): *Vystuplenie na voennom parade v oznamienovanie 68-j godovšiny Pobedy v Velikoj Otečestvennoj vojne*. Portal „Prezident Rossii”, <<http://kremlin.ru/transcripts/18089>>, dostęp: 15.04.2020.
- Putin V.V. (2018): *Vystuplenie na voennom parade v oznamienovanie 73-j godovšiny Pobedy v Velikoj Otečestvennoj vojne*. Portal „Prezident Rossii”, <<http://kremlin.ru/events/president/news/57436>>, dostęp: 15.04.2020.
- Putin V.V. (2019): *Vystuplenie na voennom parade v oznamienovanie 74-j godovšiny Pobedy v Velikoj Otečestvennoj vojne*. Portal „Prezident Rossii”, <<http://www.kremlin.ru/events/president/news/60490>>, dostęp: 15.04.2020.
- Putin V.V. (2020): *Vystuplenie na ceremonii vozloženiâ cvetov k Mogile Neizvestnogo Soldata*. Portal „Prezident Rossii”, <<http://www.kremlin.ru/events/president/news/63329>>, dostęp: 15.05.2020.
- Shevel O. (2011): *The politics of memory in a divided society: A comparison of post-Franco Spain and post-Soviet Ukraine*. „Slavic Review”. Vol. 70, nr 1, s. 137–164.
- Szpociński A. (1983): *Kanon historyczny. Pamięć zbiorowa a pamięć indywidualna. Trzy wymiary pamięci zbiorowej*. „Studia Socjologiczne” nr 4(91), s. 129–130.
- Timofeev I. (2008): *Političeskaâ identičnost' Rossii v postsovetskij period: al'ternativy i tendencji*. Moskva.
- Ustav: <<https://www.moypolk.ru/ustav-polka>>, dostęp: 10.02.2021.
- V Den' narodnogo edinstva v Moskve otkryt pamâtnik knâzû Vladimiru (2017), <<http://kremlin.ru/events/president/news/53211>>, dostęp: 20.02.2021.

- Wodak R., De Cillia R. (2007): *Commemorating the past: the discursive construction of official narratives about 'Rebirth of Second Austrian Republic'*. „Discourse & Communication”. Vol. 1, no. 3, s. 337–363.
- Wojtak M. (2001): *Pragmatyczne aspekty analiz stylistycznych tekstów użytkowych*. [W:] *Stylistyka a pragmatyka*. Red. B. Witosz. Katowice, s. 38–47.
- Žurženko T. (2013): *«Obšaâ pobeda»? «Čužaâ vojna»? Nacionalizaciâ pamâti o Vtoroj mirovoj vojne v ukraïnsko-rossijskom prigranič'e*. „Puti Rossii. Istorizaciâ social'nogo opyta”. T. XVIII. Moskva, s. 93–125.